

Віолета КЛЕВАН,

курсант, рядовий поліції,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавр
навчально-наукового інституту № 1
Харківського національного університету внутрішніх
справ, м. Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2687-5347>
e-mail: klevanvioleta04@gmail.com

Науковий керівник: Кирило ЧЕРЕВКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права і кримінології
Навчально-наукового інституту №1
Харківського національного університету внутрішніх
справ м. Вінниця, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3384-8388>,
e-mail: cherevko.kyrylo@univd.edu.ua

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.17>

ДЕПОРТАЦІЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація: Депортація громадян України під час воєнного стану є примусовим вивезенням або переселенням українців із тимчасово окупованих територій, здійснюваним країною-окупантом. З березня 2022 року зафіксовані численні випадки примусового вивезення українців до Російської Федерації та інших країн, що супроводжуються масовими порушеннями прав людини. Такі дії мають ознаки міжнародних злочинів і спрямовані на дестабілізацію України, порушення національної безпеки та зміну демографічного складу територій. Депортація значно ускладнює повернення українських громадян на підконтрольні території. Важливо документувати такі випадки та розглядати їх у міжнародних судах для захисту прав потерпілих.

Ключові слова: депортація, діти, геноцид, окупація, міжнародне право, фільтрація, паспортизація.

24 лютого 2022 року почалася широкомасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України. Вже з початку березня 2022 року стала надходити інформація про примусове вивезення українських громадян на території, що були окуповані до 24 лютого, а пізніше — про їхню депортацію на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь. Вивезення відбувалося з районів активних бойових дій, а також із зайнятих російською армією населених пунктів Київської, Чернігівської, Харківської, Сумської, Запорізької, Донецької, Луганської, Херсонської областей [3, с. 4].

Українські громадяни, які опинилися на зайнятих територіях, намагалися самостійно евакуюватися на підконтрольну уряду територію, проте не завжди могли це зробити через блокування гуманітарних коридорів та обстріли сірої зони. Часто єдиним шляхом залишалася евакуація через територію РФ або Білорусі, а далі — в треті країни. Гуманітарні коридори з перервами працювали з Донецької, Луганської, Сумської, Київської, Харківської та Запорізької областей. Із Херсонської області таких коридорів не було [3, с. 4].

Метою цієї статті є систематизувати факти депортації українських громадян, з особливим акцентом на дітях; здійснити правову кваліфікацію дій Російської Федерації відповідно до міжнародного гуманітарного та кримінального права; окреслити механізми захисту прав потерпілих та перспективи міжнародної відповідальності.

У міжнародному гуманітарному та кримінальному праві депортація та примусове переміщення цивільного населення з окупованих територій є чітко визначеними злочинами. Відповідно до статті 49 IV Женевської конвенції 1949 року, незалежно від мотивів, примусове індивідуальне переселення або депортація цивільного населення з окупованої території на територію окупаційної держави або будь-якої іншої держави є забороненими діями, що становлять грубе порушення міжнародного гуманітарного права [5, с. 137].

Стаття 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду визначає депортацію або насильницьке переміщення населення як один із видів злочинів проти людяності, якщо такі дії здійснюються в рамках широкомасштабного або

систематичного нападу на цивільне населення [1, с. 7].

Згідно зі статтею II Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду (1948), примусова передача дітей з однієї групи до іншої є однією з п'яти ознак геноциду [3, с. 26]. Ці положення створюють правову основу для кваліфікації дій РФ як міжнародних злочинів.

З початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у лютому 2022 року депортація українських громадян набула безпрецедентного масштабу. За даними Уповноваженого з прав людини Дмитра Лубінця, щонайменше 2,8 мільйона осіб були примусово переміщені або депортовані до Росії. Серед них — десятки тисяч дітей, зокрема сиріт або дітей, які були розлучені з батьками внаслідок бойових дій. Депортаційні заходи не припиняються й донині — у разі відмови від отримання російського паспорта людину можуть депортувати за межі РФ [4].

Фільтраційні заходи – це система перевірок, яку Російська Федерація застосовує до українських громадян, що перебувають на тимчасово окупованих територіях або намагаються евакуюватися. Вони включають допити, перевірку документів і мобільних пристроїв, збір біометричних даних, а також оцінку “лояльності” до окупаційної влади. У багатьох випадках фільтрація супроводжується психологічним тиском, погрозами, а іноді — фізичним насильством. За різними даними, з початку повномасштабного вторгнення фільтраційні процедури пройшли від 900 тисяч до 1,6 мільйона українських громадян [4].

Після проходження фільтрації людей примусово переміщують на територію РФ або вглиб окупованих регіонів. Особливо вразливими є діти, яких вивозять під виглядом “евакуації”, “оздоровлення” або “реабілітації”, часто без згоди батьків або з маніпулятивною згодою, отриманою в умовах стресу та інформаційної ізоляції [8; 3, с. 4].

Станом на липень 2023 року офіційно зафіксовано депортацію 19 546 дітей, з яких понад дві тисячі – діти-сироти або ті, що перебували під опікою держави [5, с. 134]. Зафіксовано розселення дітей у 57 регіонах РФ, включаючи такі віддалені та депресивні області, як Чукотка, Бурятія, Тува, Камчатський край, Магаданська область, Хакасія, Забайкалля, Алтай, Мордовія, Калмикія, Іркутська область, а також регіони Центральної Росії – Воронежська, Курська, Брянська, Тульська, Рязанська, Саратовська, Нижньогородська, Пензенська, Ульяновська, Самарська, Оренбурзька, Волгоградська, Ростовська, Краснодарський край [3]. Часто дітей розміщують без належного юридичного оформлення, без участі українських органів опіки і без згоди законних представників. У багатьох випадках вони потрапляють до прийомних сімей, інтернатів або так званих “реабілітаційних таборів”, що створює додаткові бар'єри для відновлення родинних зв'язків.

Ще одним механізмом є примусова паспортизація. Дітям, які перебувають на окупованих територіях або вже вивезені до РФ, надають російське громадянство у спрощеному

порядку. Це створює юридичні підстави для подальшого усиновлення, опіки та інтеграції в російське суспільство. Уповноважена при президенті РФ з прав дитини Марія Львова-Белова неодноразово заявляла про необхідність усунення бюрократичних перешкод для усиновлення українських дітей, навіть тих, хто не має російського громадянства [5, с. 134].

Росія чинить тиск на українських мешканців окупованих територій, вимагаючи від них прийняти російське підданство, погрожуючи відмовою в наданні базових послуг (комунальних, юридичних, медичних) або депортацією. Отримання російського громадянства автоматично тягне постановку на військовий облік чоловіків. За деякими даними, понад 10 тисяч чоловіків були мобілізовані у 2024 році на тимчасово окупованих територіях Запорізької та Херсонської областей, а також частково – Донецької та Луганської. Реальна цифра, ймовірно, є вищою [4].

Блокування гуманітарних коридорів, що унеможливлює евакуацію цивільного населення на підконтрольну Україні територію, є ще одним елементом системної політики РФ, спрямованої на ізоляцію, контроль і депортацію. У багатьох випадках батьки не мають змоги забрати своїх дітей через складність маршруту, фінансові обмеження або безпекові ризики. Таким чином, депортація набуває тривалого характеру, а діти – ризикують назавжди втратити зв'язок із родинами.

Усі ці дії – фільтрація, переміщення, паспортизація, усиновлення – не є випадковими чи хаотичними. Вони становлять частину спланованої державної політики Російської Федерації, яка має ознаки злочину проти людяності та геноциду.

Одним із найтяжчих міжнародних злочинів, передбачених Конвенцією ООН про запобігання злочину геноциду 1948 року, є примусова передача дітей з однієї групи до іншої. Це прямо визначено як одна з п'яти ознак геноциду. У випадку України дії Російської Федерації – примусове переміщення, усиновлення, зміна громадянства, ідентичності та розрив родинних зв'язків – відповідають цьому критерію (3, с. 26; 5, с. 134–135).

Ці дії порушують не лише Конвенцію про геноцид, а й IV Женевську конвенцію, яка забороняє депортацію цивільного населення з окупованих територій, а також Конвенцію про права дитини, яка гарантує право на збереження ідентичності, громадянства і родинних зв'язків. Примусова зміна імені, громадянства, культурного середовища – це не гуманітарна допомога, а форма асиміляції, що має на меті знищення української національної групи як такої [1; 8].

Особливу тривогу викликає системне усиновлення українських дітей без участі українських органів опіки. Уповноважена РФ з прав дитини Марія Львова-Белова публічно заявляла, що після надання дітям російського громадянства “тимчасова опіка може стати постійною” [5, с. 134]. Ця фраза свідчить про свідоме перетворення тимчасового переміщення на постійне розлучення з Україною – не як

винятки, а як політичну норму.

Використання дітей, які в силу свого фізичного та розумового розвитку не можуть повною мірою усвідомити вчинене щодо них насильство, має не лише гуманітарні, а й правові наслідки. Йдеться не просто про втрату родинних зв'язків, а про руйнування культурної, мовної, правової ідентичності. Це – ознака злочину геноциду, що має бути предметом міжнародного розслідування та судового переслідування.

Міжнародна реакція та механізми відповідальності

Масштаби та характер депортації українських дітей не залишилися непоміченими міжнародною спільнотою. Злочини, які Російська Федерація вчиняє щодо цивільного населення України, зокрема дітей, стали предметом публічних заяв, розслідувань та правових дій на найвищому рівні.

Одним із перших політичних сигналів стала заява віцепрезидентки США Камали Гарріс на Мюнхенській конференції з безпеки 18 лютого 2023 року. Вона наголосила, що немає сумнівів у тому, що російські військові в Україні вчинили злочини проти людяності. Серед перерахованих злочинів – депортація українських дітей, атака на театр у Маріуполі, масові вбивства в Бучі, зґвалтування та інші форми насильства [5, с. 136]. Ця заява стала важливим маркером міжнародного визнання системності злочинів РФ.

Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування порушень в Україні провела ґрунтовне дослідження обставин, за яких російські війська переміщували цивільних осіб, зокрема дітей, з окупованих територій. Комісія зафіксувала випадки, коли діти були розлучені з батьками, переміщені без згоди або передані в російські установи. У звіті наголошено, що ці дії суперечать міжнародному гуманітарному праву і можуть бути кваліфіковані як злочини проти людяності [5, с. 137].

У березні 2023 року Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт президента РФ Володимира Путіна та уповноваженої з прав дитини Марії Львової-Белової. Підставою стало саме незаконне переміщення та депортація українських дітей. Це рішення стало безпрецедентним кроком у напрямку притягнення до відповідальності за злочини, які раніше залишалися безкарними.

Паралельно з міжнародними інституціями, активну роль відіграють українські органи влади та громадянське суспільство. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Департамент міграційної поліції, Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану – всі ці структури працюють над поверненням депортованих дітей, документуванням злочинів, юридичним супроводом та міжнародною адвокацією [2, с. 246].

Водночас міжнародна реакція залишається неоднорідною. Організації, які мають мандат на захист прав людини – зокрема ООН, Міжнародний комітет Червоного Хреста – часто демонструють обережність або пасивність. Це породжує критику з боку українських правозахисників, які

наголошують на необхідності більш рішучих дій: створення спеціального трибуналу, посилення санкцій, системної роботи з повернення дітей.

Таким чином, міжнародна реакція на депортацію українських дітей – це не лише юридичний процес, а етичний тест для глобальної спільноти. Визнання злочину – це перший крок. Наступним має стати притягнення винних до відповідальності, повернення дітей і відновлення справедливості.

Як висновок варто підкреслити, що депортація українських громадян, зокрема дітей, не є побічним ефектом війни. Це – свідомо організована політика Російської Федерації, яка має ознаки злочину проти людяності та геноциду. Її механізми – фільтрація, паспортизація, розселення, усиновлення, блокування коридорів – свідчать про системність і намір змінити демографічний, культурний і правовий ландшафт окупованих територій.

Особливо небезпечною є депортація дітей, які в силу свого фізичного та розумового розвитку не можуть усвідомити вчинене щодо них насильство. Втрата родинних зв'язків, психологічний примус, обмеження в інформуванні – все це створює умови для асиміляції та знищення української ідентичності [6, с. 175].

Повернення депортованих та примусово переміщених дітей є обов'язком України відповідно до її міжнародних зобов'язань. Документування злочинів, міжнародна адвокація, правова кваліфікація – це не лише інструменти захисту, а й засоби збереження пам'яті, гідності та майбутнього.

Бібліографічні посилання

1. Вилков С. Примусова депортація українців під час російсько-української війни як злочин проти людяності. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки. 2024. Вип. 4 (72). С. 5–11.
2. Гораш О. С. Особливості протидії депортації та примусовому переміщенню громадян України в умовах воєнного стану. Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 16 квіт. 2025 р.) / МВС України, Нац. поліція України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2025. С. 246.
3. Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь : аналітичний звіт. 2023. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf
4. Окуповані українці. ComebackUA. 10.09.2025. URL: <https://comebackua.com/2025/09/10/okupovani-ukrayinczi/>
5. Пашковська Ю. Правовий аналіз депортації українських дітей до Росії. Міжнародний журнал «Право і суспільство». 2024. № 9. С. 134–140.
6. Пашковський М. Модель пріоритетизації розслідувань воєнних злочинів в Боснії і Герцеговині: уроки для організації досудового

розслідування міжнародних злочинів, пов'язаних зі зброєю агресією РФ та збройним конфліктом. Злочини проти людяності та геноцид: практичний погляд на окремі аспекти російської агресії в контексті ратифікації Римського Статуту : матеріали панельної дискусії в рамках IX Міжнар. юрид. форуму (м. Харків, 23 верес. 2025 р.). Київ : Алерта, 2025. С. 166–173.

7. Росія депортує українців (знову). Ukraïner. URL: <https://www.ukrainer.net/rosiia-deportuie/>

8. Сучасні депортації українців. Ukraïner. URL: <https://www.ukrainer.net/suchasni-deportatsii/>

V.Klevan

Deportation of Ukrainian citizens during martial law.

Abstract: The deportation of Ukrainian citizens during martial law refers to the forced removal or relocation of individuals from temporarily occupied territories, carried out by the occupying power. Since March 2022, numerous cases of forced transfers to the

Russian Federation and other countries have been documented, accompanied by widespread human rights violations. These actions bear the hallmarks of international crimes and aim to destabilize Ukraine, undermine national security, and alter the demographic composition of affected regions. Deportation significantly complicates the return of Ukrainian citizens to government-controlled areas. It is essential to document such cases and pursue legal accountability through international courts to protect the rights of victims.

Keywords: deportation, children, genocide, occupation, international law, filtration, forced passportization.

Зразок для цитування:

Клеван В. Депортація громадян України під час воєнного стану. Пропілії права та безпеки, 2025. №8. С. 92-95. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.17>.